

Tarpgeneracinio socialinio mobilumo veiksniai Lietuvoje: ekspertų požiūrio konsensuso paieškos

TAUTVYDAS VENCIOUS

Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas, A. Goštauto g. 9, 01108 Vilnius, Lietuva
El. paštas tautvydas.vencius@lstc.lt

Asmenų socialinės pozicijos – profesijos, išsilavinimo, pajamų – kaitai įtakos turi daugybė veiksnių. Tyrimai rodo, kad Lietuva yra tarp tų šalių, kuriose socialinio mobilumo atvejų aukštyn ir žemyn yra tiek pat. Šalyje egzistuoja socialinė nelygybė, kuri ypač paveikia žemesnio socioekonominio sluoksnio asmenis. Todėl šiame straipsnyje, remiantis kokybine duomenų rinkimo ir analizės prieiga (*Delfi* metodu), ieškoma ekspertų išsakytų požiūrių konsensuso – svarbiausių socialinio mobilumo veiksnių Lietuvoje. Rezultatai rodo, kad teigiamų socialinių įgūdžių neformuojanti šeimyninė bei kaimynystės aplinka yra vienas pagrindinių socialinio mobilumo trukdžių, o galimybės apribojamos dėl nepakankamo finansavimo socialinei apsaugai, didelių nelygybės mastų, kompleksinės pagalbos fragmentiškumo bei kitų socialinių paslaugų trūkumo.

Raktažodžiai: socialinio mobilumo veiksniai, *Delfi* metodas

ĮVADAS

Socialinis mobilumas yra suprantamas kaip judėjimas tarp socialinių pozicijų daugiamatėje socialinėje erdvėje (Werner 2013). Paprastai sakant, tai yra skirtumas tarp tėvų ir suaugusių vaikų socialinės bei ekonominės padėties, t. y. asmens dabartinės situacijos palyginimas su ta, iš kurios kilęs asmuo (Eurofound 2017: 3). Taip pat socialinis mobilumas gali būti nagrinėjamas intrageneracine prasme, t. y. remiantis vienos kartos asmens gyvenimo laikotarpiu (ten pat). Socialinės pozicijos, kurios gali būti lyginamos, dažniausiai paremtos profesinėmis, pajamų, išsilavinimo ar kitomis socialinės klasės ar socialinės ir ekonominės padėties schemomis (Saunders 2010). Kuo ryšys tarp vaikų ir tėvų pozicijų labiau nepriklausomas, tuo labiau visuomenė laikoma socialiai mobilią aukštyn (Bukodi, Paskov, Nolan 2020).

Vis dėlto nuo ekonominės recesijos pradžios 2007 metais daugelis europiečių iki šiol susiduria su žemesniu gyvenimo lygiu ir išaugusia socialine bei pajamų nelygybe, kuri vis dar didėja daugelyje ES narių. Manoma, kad vis sunkiau įgyvendinamas uždavinys – švietimo sistema be finansinių skolų, taip pat sunkiau rasti prieinamą būstą ir darbą, kuris leistų užsitikrinti gerą gyvenimo lygį. Darbo rinkos tapo labiau poliarizuotos tarp aukštos kvalifikacijos ir aukšto darbo užmokesčio darbo vietų ir žemos kvalifikacijos bei menkai apmokamo darbo su mažomis socialinio mobilumo perspektyvomis (Johansson, Causa 2010). Kadangi socialinė

nelygė didėja daugelyje ES narių, o ekonomikos augimas ne toks spartus kaip tikėtasi, socialinės politikos dėmesys vis labiau telkiamas į jaunimo socialinę ekonominę padėtį, lygių galimybių stoką ir socioekonominių trūkumų bei nepritekliaus (angl. *disadvantage*) perdavimą tarp kartų. Iš esmės nerimaujama, kad visuomenės tampa vis mažiau atviros, teisingos ir lygios, o tai gali paskatinti didesnę socialinį mobilumą žemyn, o ne į viršų (Eurofound 2017).

Ankstesniuose tyrimuose mokslininkai analizavo socialinio mobilumo matavimo perspektyvas (Vencius 2021), konkrečios kartos socialinio ir kultūrinio kapitalo reprodukciją (Platūkytė 2020), socialinio mobilumo Lietuvoje apraiškas (Vencius 2018) ir socialinio mobilumo tyrimus posocialistinėse šalyse (Tatarėlienė 2016). Atkreiptinas dėmesys, kad socialinio mobilumo tema pastaruoju metu nėra populiari tarp Lietuvos sociologų, todėl ypač trūksta tyrimų, kurie apibrėžtų šios temos aktualumą ir analizuotų veiksnius, lemiančius mūsų visuomenės, o ypač pažeidžiamiausių jos grupių, socialinio mobilumo tendencijas, nes, anot A. Spermanno (2015), aukštesnė socialinė padėtis apsaugo žmones nuo skurdo, socialinės atskirties, nedarbo. Ypač tai aktualu dėl to, kad E. Bukodi, M. Paskov, B. Nolanas (2020) nustatė, kad Lietuva yra tarp tų Europos šalių, kuriose socialinio mobilumo atvejų aukštyn ir žemyn yra beveik tiek pat (į šią grupę taip pat pateko Prancūzija, Didžioji Britanija). Vis dėlto tiriant socialinį mobilumą nepakanka analizuoti vien kiekybinių duomenų, tačiau tyrimų, šį reiškinį ir jo veiksnius Lietuvoje analizuojančių remiantis kokybiniais metodais, taip pat nėra gausu. Nors, pavyzdžiui, M. Taljūnaitė (2020: 355) pateikė analizę, kurioje „remiantis pensinio amžiaus sulaukusių daugiavaikių tėvų / motinų prašymais ir jų teikiama medžiaga gauti papildomas pensijas, siekta atskleisti galimas šeimos socialinio kapitalo dimensijas ir jo įtaką / perimamumą vaikams“.

Todėl, pasitelkiant kokybinių duomenų rinkimo ir analizės priemonę, šiuo tyrimu siekiama nustatyti, kokie socialinio mobilumo veiksniai yra svarbiausi mūsų šalyje. Šiam tikslui įgyvendinti keliami uždaviniai: pirmiausia, išnagrinėti svarbiausius teorinius socialinio mobilumo veiksnius bei apibrėžti socialinio mobilumo svarbą pažeidžiamoms visuomenės grupėms, antra, išnagrinėti ryšį tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso lemiančius veiksnius, trečia, nustatyti pagrindinius socialinio mobilumo aukštyn trukdžius ir jo galimybes dabartinėms kartoms. Todėl straipsnis pradedamas svarbiausių socialinio mobilumo veiksmų teorine analize, toliau pristatoma tyrimo metodologija ir pagrindiniai rezultatai, pabaigoje pateikiama diskusijos dalis ir apibendrinimas.

PAGRINDINIAI SOCIALINIO MOBILUMO VEIKSNIAI

Žemas kartų socialinio mobilumo aukštyn lygis yra laikomas vienu pagrindinių nelygės indikatoriumi (Gugushvili 2020). Todėl J. H. Goldthorpe'as, A. McKnight (2006) pažymi, kad ekonominis vystymasis ir socialinis mobilumas yra pozityviai susiję: kuo labiau ekonomiškai išsivysčiusi visuomenė, tuo didesnis jos socialinio mobilumo aukštyn lygis. H. Lahtinen, O. Sirniö ir P. Martikainen (2020) šiems autoriams antrina nurodydami, kad ir nedarbo, skurdo, socialinės atskirties rizika yra daug labiau tikėtina tiems, kurie yra iš žemesnių socialinių-ekonominių sluoksnių.

Remiantis socialinio mobilumo teorija (Blau 1956), asmenų normatyviniams įsitikinimams ir požiūriams, elgesiui ir gyvenimo gerovei įtakos turi tiek jų tėvų, tiek jų pačių statusas – kalbant socialinio mobilumo teorijos terminais – jų socialinė kilmė (angl. *social origin*) ir dabartinė socialinė klasė (angl. *social destination*) (Schuck, Steiber 2017). Vis dėlto G. S. Beckerio ir N. Tomeso (1979) teigimu, asmens užimamą socialinę poziciją labiausiai lemia jo tėvų socialinė klasė. J. E. Roemeris (2004) teigia, kad tėvai savo vaikų galimybėms įtaką daro trimis būdais: pirma, tėvai gali suteikti savo vaikams socialinius ryšius, kurie ateityje gali palengvinti priemonę

prie privilegijuotų švietimo įstaigų ar darbo pasiūlymų. Antra, tėvai gali daryti įtaką savo vaikų gyvenimo galimybėms per šeimos kultūrą ir kitas pinigines bei nepinigas investicijas, kurios gali formuoti įgūdžius, gabumus, įsitikinimus ir motyvaciją. Galiausiai, tėvai gali daryti įtaką savo vaikų gyvenimo galimybėms genetiškai perduodami gebėjimus ar kitas nuostatas.

Taigi, socialinė padėtis gali būti vertinama išsilavinimo, profesijos, pajamų, sveikatos atžvilgiu (Vencius 2021), o remiantis ankstesniais tyrimais ją lemia įvairūs instituciniai (daugiausia susiję su švietimu), ekonominiai ir socialiniai veiksniai (Vencius 2018). Štai išsilavinimas pripažįstamas kaip bene svarbiausias ir labiausiai studijuojamas veiksnys, galintis skatinti arba, priešingai, dėl švietimo sistemoje pasireiškiančios nelygybės trukdyti socialiniam mobilumui tarp kartų (Erikson, Goldthorpe 2002). Kalbant apie ekonominius veiksnius daugiausia akcentuojamos pajamos, kurios dėl didėjančios ekonominės nelygybės gali lemti ilgalaikį lygių galimybių bei mobilumo tarp kartų sumažėjimą (Smeeding 2013). Šis veiksnys ypač aktualus Lietuvoje, nes, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis (2023), ekvivalentines pinigines disponuojamąsias pajamas, mažesnes už skurdo rizikos ribą, 2021 m. gavo 20 proc. šalies gyventojų (2019 m. – 20,6 proc., 2020 m. – 20,9 proc.). Galiausiai analizuojant socialinius veiksnius dėmesys sutelkiamas į kultūrinį kapitalą, suprantamą kaip tam tikrą kultūros ar veiklos pažinimą, kuris gali būti svarbus socialinio mobilumo barjeras arba stimulus. Taip pat kultūrinio kapitalo sąvoka vartojama kultūrinėms vertybėms, žinioms ir patirtims apibūdinti. Toks apibūdinimas suteikia galią ar statusą socialinėje hierarchijoje (Bourdieu, Passeron 1990).

Apibendrinant galime teigti, kad autoriai pabrėžia socialinės kilmės (tėvų socialinės klasės) ir dabartinės vaikų socialinės klasės ryšį ir jo įtaką vaikų kartos gyvenimo gerovei ir galimybėms. Literatūros analizė rodo, kad svarbiausi mokslinėje literatūroje aptikti veiksniai, kurie lemia socialinį mobilumą aukštyne yra išsilavinimas, ekonominė padėtis ir kultūrinis kapitalas.

METODOLOGIJA

Šiame tyrime pasitelkiama kokybinių duomenų analizė. Taikomas *Delfi* metodas, kuris padeda ne tik surinkti ekspertų nuomones, tačiau ir rasti bendrą konsensuą (Rowe, Wright 1999), nuostatant, kurie socialinio mobilumo veiksniai yra svarbiausi.

Ekspertų apklausos anketa parengta remiantis *Delfi* metodo reikalavimais. Šis metodas buvo pasirinktas todėl, kad jį taikant galima derinti skirtingas nuomones bei ieškoti bendros pozicijos, pasiekiant didesnę tyrimo dalyvių sutarimą. Vadovautasi keturiais bruožais, kurie būtini *Delfi* tyrimui: anonimiškumas (leidžia laisvai pareikšti savo nuomonę), pakartojimas (galimybė patikslinti savo požiūrį antrojo etapo metu), kontroliuojamas grįžtamasis ryšys (informuoja tyrimo dalyvius apie kitų ekspertų nuomones ir suteikia galimybę paaiškinti arba pakeisti savo požiūrį) ir statistinis grupės atsakymų agregavimas (padeda tiksliai išanalizuoti gautus duomenis ir apibendrinimus (Okoli, Pawlowski 2004). Taigi, galima teigti, kad *Delfi* apibūdinamas kaip metodas, skirtas grupinio bendravimo procesui struktūrizuoti taip, kad šis procesas būtų veikmingas ir leistų grupei asmenų, kaip visumai, spręsti sudėtingą problemą.

Pirmajame tyrimo etape ekspertams pateikta įvadinė instrukcija, leidžianti susipažinti su tyrimo tikslais ir etapais, bei 13 atvirų klausimų. Ekspertų buvo prašoma išsakyti nuomonę apie pažeidžiamoms visuomenės grupėms taikomas socialinės politikos priemones, pakomentuoti tarpinstitucinį bendradarbiavimą, išskirti, jų nuomone, svarbiausius socialinio mobilumo bei ryšį tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso lemiančius veiksnius, taip pat įvertinti socialinio mobilumo galimybes dabartinėms kartoms ir kt. Tyrime iš viso buvo apklausti 24 ekspertai (3 socialinės apsaugos srities atstovai, 3 nevyriausybių organizacijų atstovai, 3 švietimo srities atstovai, 3 užimtumo srities atstovai, 3 akademinų institucijų atstovai, 3

savivaldybių administracijos socialinės paramos skyrių atstovai, 3 socialinių paslaugų įstaigų atstovai, 3 sveikatos apsaugos srities atstovai. Su 18 ekspertų atlikti interviu, 6 ekspertai atsakė raštu). Tyrime dalyvavę ekspertai atrinkti atsižvelgiant į tai, kad atstovauja institucijoms ar organizacijoms, kuriose yra atsakingi už socialinės politikos priemonių formavimą arba praktinį jų įgyvendinimą bei atstovauja teorijoje išskirtų socialinio mobilumo įtakos turinčių veiksnių sritims (socialinės apsaugos, švietimo, sveikatos, darbo rinkos). Interviu duomenys transkribuoti (bendra interviu trukmė – 19 val. 58 min.).

Pasitelkus kokybinio turinio analizės metodą ir apibendrinus pirmojo tyrimo etapo rezultatus buvo išskirti 169 teiginiai ir parengta antroji anketa, kurioje ekspertų buvo prašoma teiginius įvertinti penkių balų skalėje (čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, o 5 – „visiškai sutinku“). Antrajame etape dalyvavo visi ekspertai, kurie dalyvavo ir pirmajame tyrimo etape. Apibendrinant ekspertų vertinimus apskaičiuotas nuomonių vidurkis, kuris trečiajame etape buvo pateiktas pritarimo mažėjimo tvarka. Taigi ekspertai buvo supažindinti su galutiniais tyrimo rezultatais ir bendra ekspertų nuomone. Šiame straipsnyje aptariami tik tie rezultatai, kurie yra susiję su socialinio mobilumo veiksniais.

REZULTATAI

Šiame skyriuje pristatomi *Delfi* metodo tyrimo rezultatai. Analizuojamos trys surinktos informacijos temos: ryšys tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso, socialinio mobilumo trukdžiai bei socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms. Šių temų analizė labiausiai padėjo pasiekti šiame tyrime iškeltą tikslą – išsiaiškinti pagrindinius socialinio mobilumo veiksnius Lietuvoje. Minėtas temas atskleidžia 43 tyrimo metu gauti teiginiai, kurie yra įvertinti ekspertų, o vertinimai pateikiami pritarimo mažėjimo tvarka.

Paklausti apie tai, kas lemia ryšį tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso (žr. 1 lentelę), ekspertai akcentavo įvairių sričių sąsajas. Pažymėtina tai, kad šioje lentelėje pateikiami visi ekspertų išsakyti veiksniai, vis dėlto, daugiausia jų sutiko, kad šeimyninė aplinka ir kaimynystė („socialinis

1 lentelė. Ryšį tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso lemiantys veiksniai ir jų vertinimas

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vertinimų vidurkis
1.1	Didelę įtaką turi ne tik šeimyninė aplinka, bet ir visa kaimynystė, „socialinis burbulas“.	4,7
1.2	Vaikams persiduoda tam tikrų socialinių įgūdžių stoka, t. y. matymas, kaip elgiasi tėvai, kaip jie tvarkosi buityje, koks jų socialinis gyvenimas ir pan.	4,6
1.3	Tėvai, turintys menkesnius įgūdžius, neturi galimybės padėti savo vaikams susiorientuoti profesiniame kelyje ar net padėti paruošti namų darbų.	4,6
1.4	Vaikai perima panašų į tėvų socialinį statusą, tačiau jeigu vaikas yra aktyvus ir siekiantis tikslo, dėl švietimo sistemos teikiamų galimybių gali pasiekti aukštesnį socialinį statusą.	4,5
1.5	Vaikams iš nepasiturinčių šeimų sunku mokytis namuose, dažnai jų būstai yra perpildyti*, šeimos neturi reikalingos įrangos.	4,3
1.6	Jeigu nepasiturinti šeima deda pastangas, kad vaikas pirmiausia įgytų išsilavinimą, suprastų, kad baigti mokyklą yra vertybė, tikėtina, kad jų socialinis statusas neturės įtakos vaiko ateičiai.	4,3

* Pagal tam tikrą metodiką apskaičiuotas nepakankamas kambarių skaičius, tenkantis būsto gyventojui (žr. Eurostat, 2023).

1 lentelė. (Tęsinys)

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vertinimų vidurkis
1.7	Piniginę socialinę paramą dažniau gauna tie asmenys, kurių ir tėvai buvo remiami.	4,2
1.8	Tik maža dalis vaikų iš socialinių ir ekonominių nepriteklių patiriančių šeimų pakeičia, įgyja geresnį socialinį statusą nei jų tėvai, t. y. geresnį išsilavinimą, darbą, aukštesnes pajamas.	4,1
1.9	„Starto galimybės“ labiausiai skiriasi tarp kaimo ir miesto vaikų.	4,1
1.10	Šeimoje, kurioje vaikas turi geresnes ekonomines bei kitas galimybes ir psichologinis pagrindas yra stipresnis – didesnis pasitikėjimas savimi, orumas, nenusivylimas pirmomis klaidomis, ateities planavimas, todėl ryšys su tėvų statusu ne toks pastebimas ir svarbus.	4,1
1.11	Socialinė kilmė ypatinga kliūtimi tampa vaikams iš globos institucijų – ši jų patirtis pabrėžiama ne tik tarp kitų vaikų, bet ir tarp pedagogų.	4,0
1.12	Vaikai iš nepasiturinčių šeimų patiria patyčias, užsisklendžia savyje, praranda motyvaciją siekti tikslų.	3,9

Šaltinis: sudaryta autoriaus, remiantis *Delfi* metodu surinkta informacija.

burbulas“) turi didžiausią įtaką socialinio statuso perdavimui tarp kartų. Tai reikšmingai susiję su tuo, kad vaikai iš tėvų gali perimti ne tik gerąsias savybes ar materialines vertybes, bet ir socialinių įgūdžių stoką. Visa tai atsitinka dėl to, kad tėvai, turintys menkesnius įgūdžius, tiesiog neturi pajėgumų padėti ar patarti savo vaikams, o dažnu atveju ir sudaryti tinkamų sąlygų mokytis namuose. Kita vertus, sutinkama, kad dėl švietimo sistemos teikiamų galimybių vaikai gali pasiekti aukštesnį socialinį statusą, tačiau tik maža dalis ekspertų tiki, kad socialinės politikos priemonės padeda galimybes išlyginti, o „starto galimybės“ labiausiai skiriasi tarp vaikų, kurie gyvena kaime ir mieste.

Vertindami pagrindinius socialinio mobilumo trukdžius (žr. 2 lentelę), ekspertai mažiausiai sutiko su tuo, kad pagrindinė kliūtis yra finansinis šeimos nepriteklis. Daug labiau dar kartą buvo pabrėžiama nepalanki socialinė aplinka šeimoje ir įvairių institucijų bendradarbiavimo

2 lentelė. Pagrindiniai socialinio mobilumo trukdžiai ir jų vertinimas

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vertinimų vidurkis
2.1	Svarbu, kad stiprėtų tarpinstitucinis bendradarbiavimas savivaldos ir mokyklos lygmeniu, kur būtų dirbama ne tik su vaiku iš socialiai nepalankios aplinkos, bet ir su jo šeima.	4,7
2.2	Vaikams blogą įtaką daro žalinga socialinė aplinka, kuri ypač paveiki šeimoje.	4,7
2.3	Mieste gyvenantiems jaunuoliams daugiau galimybių tobulėti, atrasti save, užsiimti dominančia veikla, o gyvenantiems kaime galimybių kur kas mažiau.	4,5
2.4	Šeimos negebėjimas ir nepripažinimas, kad jai reikalinga socialinių darbuotojų ar kitų specialistų pagalba, sunkina sąlygas laiku suteikti pagalbą vaikui.	4,5
2.5	Vaikystė ir patirtys, įgytos šeimoje, yra labai svarbūs, nes tuomet dedami vaikų gyvenimo pamatai ir formuojamos vertybės, o dauguma vaikų, gyvendami pažeidžiamose šeimose, neišsivaizduoja kitokio gyvenimo nei jų tėvų.	4,5
2.6	Asmenys nesikreipia pagalbos, o institucijos jų nesuranda laiku, todėl problemos įsisenėja ir tampa sunkiau įveikiamos.	4,3

2 lentelė. (Tęsinys)

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vertinimų vidurkis
2.7	Per įvairias krizes (COVID-19 pandemija, ekonominiai svyravimai, energetinių išteklių brangimas) labiausiai neigiamai paveikiamos pažeidžiamos visuomenės grupės, o jų galimybės apribojamos ilgalaikėje perspektyvoje.	4,1
2.8	Labai sudėtinga ir finansiškai daugeliui „neįkandama“ įsigyti nuosavą būstą, nes daugelis jaunuolių taupo arba iš banko ima paskolą vien tam, todėl negali investuoti į kitus savo poreikius.	4,05
2.9	Lietuvoje nelygybės mastai labai aukšti, o kuo nelygybė didesnė, tuo socialinio mobilumo aukštyn galimybės mažesnės.	4
2.10	Pagrindinis trukdis yra kompleksinės pagalbos suteikimo laiku nebuvimas arba fragmentiškumas.	4
2.11	Maža BVP dalis socialinei apsaugai apriboja naujų priemonių įvedimą ir jų tęstinumą.	4
2.12	Socialinio mobilumo galimybes apriboja autoritetų nebuvimas, neturėjimas savo aplinkoje žmonių, kurie studijavo aukštojoje mokykloje.	4
2.13	Trūksta palydimosios globos paslaugų ne tik iš globos institucijų išėjusiems, bet ir socialinę riziką patyrusiose šeimose augusiems jaunuoliams.	3,9
2.14	Vyrauja išankstinės visuomenės nuostatos ir stereotipai, teigiantys, kad „va, šitas vaikas tai nieko nepasiek“.	3,8
2.15	Socialinį mobilumą apriboja ankstyvas vaikų susilaukimas (pvz., sukaikus 14–17 m.).	3,8
2.16	Susiduriama su aukštojo mokslo „infliacija“ – nors daug žmonių baigia universitetą, tačiau jų profesijos nepaklausios, sunku susirasti darbą.	3,8
2.17	Nėra veiksmingų priemonių asmenims, kurie socialinės paramos sistemoje yra ilgą laiką.	3,5
2.18	Pastebimas kokybiško užimtumo trūkumas jaunimui, pvz., jaunimo centrų stoka.	3,5
2.19	Pagrindinė kliūtis yra finansinis šeimos nepriteklis, kurio visiškai valstybė kompensuoti negali.	3,4

Šaltinis: sudaryta autoriaus, remiantis *Delfi* metodu surinkta informacija.

stoka siekiant šią situaciją pakeisti. Pabrėžiama tai, kad reikalinga pagalba būtų teikiama ne tik vaikui, bet ir visai šeimai, nes dažnai būtent šeimoje nepripažįstamos įvairios problemos, turinčios įtakos vaikų socialiniam mobilumui. Vis dėlto, svarbu įvertinti tai, kad įvardijamos ir tos problemos, kurios gali būti priskiriamos visos šalies kontekstui. Pavyzdžiui, nepakankamas finansavimas socialinei apsaugai, dideli nelygybės mastai, kompleksinės pagalbos nebuvimas arba fragmentiškumas, kitų socialinių paslaugų trūkumas ar neprieinamumas.

Kaip jau minėta, ES šalyse nerimaujama, kad socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms mažėja (Eurofound 2017). Todėl ekspertų buvo klausiama apie socialinio mobilumo šansus dabartinėms kartoms, t. y. gimusiems nuo 2000 m. (žr. 3 lentelėje). Dauguma ekspertų teigė, kad galimybių socialiniam mobilumui aukštyn yra kur kas daugiau nei lyginant, pavyzdžiui, su jų karta, tačiau nuogaustaujama, kad ne visos visuomenės grupės šiomis galimybėmis gali pasinaudoti. Ypač akcentuojama tai, kad jaunimas iš žemo socioekonominio statuso šeimų turi mažesnes galimybes įstoti į universitetą, tačiau manoma, kad net ir aukštesnis išsilavinimas ne visais atvejais garantuoja geresnę socialinę poziciją. Kita vertus, pastebima, kad padaugėjo ne tik socialinio mobilumo aukštyn galimybių, bet ir įvairių kliūčių, dėl kurių socialinę poziciją

3 lentelė. Socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms ir jų vertinimas

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vertinimų vidurkis
3.1	Socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms tikrai padidėjo, kita vertus, ankstesnės kartos nė neįsivaizdavo savo gyvenimo nedirbant ir gaunant visokeriopą valstybės paramą.	4,3
3.2	Teorinės galimybės socialiniam mobilumui yra didesnės nei bet kada anksčiau, tačiau abejotina, ar visi gali tuo lygiai pasinaudoti.	4,1
3.3	Žemiausio socioekonominio statuso jaunimas turi kelis kartus mažesnę tikimybę įstoti į universitetą, todėl socialinis mobilumas stagnuoja.	4,0
3.4	Šiais laikais aukštasis išsilavinimas neužtikrina, kad ateityje žmogus turės geresnį darbą ar didesnes pajamas.	4,0
3.5	Socialinio mobilumo šansai padidėjo, nes pasikeitė vertybės – dabartinės kartos neįpareigotos taip klausyti tėvų, giminių ir gali sprendimus priimti savarankiškai.	3,8
3.6	Padaugėjo ne tik socialinio mobilumo aukštyn galimybių, bet ir įvairių kliūčių, dėl kurių socialinę poziciją pakeisti gali būti sunkiau.	3,6
3.7	Daugelio materialinės galimybės yra geresnės, bet motyvacija ir pastangos siekti geresnio gyvenimo – menkesnės.	3,4

Šaltinis: sudaryta autoriaus, remiantis *Delfi* metodu surinkta informacija.

pakeisti gali būti sunkiau. Ir nors pirmajame tyrimo etape dalis ekspertų paminėjo, kad dėl vis sudėtingėjančių socialinių problemų bendri socialinio mobilumo šansai sumažėjo, patikrinus šį teiginį antrajame etape su tuo buvo sutinkama mažiausiai.

DISKUSIJA

Tyrimai rodo, kad šalys, kuriose egzistuoja didelė pajamų nelygybė dažniausiai pasižymi mažesniu socialiniu mobilumu (Corak 2013). Su tuo sutinka ir tyrime dalyvavę ekspertai, kurių teigimu, Lietuvoje nelygybės mastai labai aukšti, o kuo nelygybė didesnė, tuo socialinio mobilumo aukštyn galimybės mažesnės. Be to, jų teigimu, būtent per įvairias krizes (COVID-19 pandemija, ekonominiai svyravimai, energetinių išteklių brangimas) labiausiai neigiamai paveikiamos pažeidžiamos visuomenės grupės, o jų galimybės apribojamos ilgalaikėje perspektyvoje. Ir nors vis labiau pabrėžiama išsilavinimo prieinamumo didėjimo ir išsilavinimo nelygybės mažėjimo svarba (Breen, Muller 2020), ekspertų teigimu, švietimo sistema vis dar nepajėgi efektyviai spręsti vaikų iš socialinę riziką patiriančių šeimų problemas, nes mokyklose nepakankamai domimasi vaiko socialine aplinka ir su tuo susijusiais mokymosi sunkumais. Ypač akcentuojami galimybių skirtumai tarp kaimo ir miesto vaikų, nes tyrimai rodo, kad geografinis mobilumas (tiek tarptautinis, tiek vidaus) visada buvo svarbi priemonė, leidžianti pasiekti socialinį mobilumą aukštyn (Delorenzi 2006, ct. p., Nunn ir kt. 2007).

Kita problema, kurią akcentuoja autoriai yra ta, kad žemesnis socialinis statusas, turintis sąsają su nedarbu, skurdu, socialine atskirtimi, gali būti perduodamas tarp kartų (Goldthorpe, McKnight 2006). Ekspertai mano, kad vaikystė ir patirtys, įgytos šeimoje, yra labai svarbūs, nes tuomet dedami vaikų gyvenimo pamatai ir vertybės, o dauguma vaikų, gyvendami pažeidžiamose šeimose, neįsivaizduoja kitokio gyvenimo nei jų tėvų. Tai atitinka Eurofound (2017) tyrimus, kurie pabrėžia tėvų laiko investicijų svarbą, namų ūkio struktūrą ir kultūrinę aplinką, kurioje vaikas augo. Vis dėlto, nepasiturinčios šeimos ne tik neturi finansinių galimybių

investicijoms į kokybišką vaikų ugdymą, tačiau ir stokoja pavyzdžio vaikams. L. Murphy (2006) teigia, kad kontaktų trūkumas su žmonėmis, kurie turi aukštąjį išsilavinimą, gali būti svarbus veiksnys, turintis įtakos su išsilavinimu susijusiems sprendimams, nes daugelis žmonių iš žemo socioekonominio statuso grupių nemano, kad aukštasis išsilavinimas gali padėti jiems ir mažiau pasitiki savo gebėjimais jį įgyti, o tai yra tiesiog dėl to, jog nepažįsta žmonių, kurie aukštąjį išsilavinimą turi. Vėliau tai lemia situacijas, kai pradeda dominuoti išankstinės nuostatos, kad vaikas iš nepasiturinčios šeimos nieko nepasieks, o tai užkerta kelią jo ateities galimybėms. Socialinės arba kultūrinės reprodukcijos teorijoje vaikystės patirčių, socialinių ryšių bei tėvų socialinių įgūdžių svarbą išplėtojo ir P. Bourdieu (Bourdieu, Passeron 1990).

Vis dėlto, tiek ankstesni tyrimai, tiek kiti sociologiniai požiūriai suponuoja, kad aukštesnis nei tėvų išsilavinimas nebūtinai padidins gerovės lygį (Schuck, Steiber 2017). Tai susiję ir su socialinio mobilumo tyrimų klasiko A. Sorokino darbais, kuriuose jis pabrėžia socialinio mobilumo tarp kartų naudą visuomenei, bet atkreipia dėmesį, kad dėl socialinės klasės (pozicijos) pakeitimo ir su tuo susijusių naujovių patiems asmenims gali kilti psichologinių bei kitų iššūkių (Sorokin 1927). Kita vertus, tik nedaugelis ekspertų sutiko, kad COVID-19 pandemija padėjo „nuslėpti“ kai kurių vaikų žemesnį socialinį statusą, todėl jų atžvilgiu sumažėjo patyčių bei akcentavimo, kad jie yra nepasiturintys. Tačiau pandemijos metu Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos skaičiavimu, net 35 tūkst. moksleivių pirmojo COVID-19 pandemijos karantino pradžioje neturėjo IT prieigos mokytis nuotoliniu būdu (Jusienė ir kt. 2021). STRATA (2020) tyrimai rodo, kad moksleiviai iš mažiausiomis pajamomis disponuojančių šeimų taip pat kur kas rečiau įgyja vidurinį išsilavinimą ar laiko valstybinius brandos egzaminus. Vis dėlto ekspertai pabrėžia, kad socialinė kilmė dar didesne kliūtimi tampa vaikams iš globos institucijų – ši jų patirtis pabrėžiama ne tik tarp kitų vaikų, bet ir tarp pedagogų, o dažnai vaikų iš nepasiturinčių šeimų atžvilgiu vyrauja išankstinės visuomenės nuostatos ir stereotipai, teigiantys, kad „va, šitas vaikas tai nieko nepasieks“. Tai patvirtina ir EBPO (2022) tyrimai, kuriais parodoma, kad socioekonominis statusas formuoja ir paties vaiko ambicijas – EBPO šalyse tik apie pusė penkiolikmečių iš žemo socioekonominio statuso šeimų tikisi įgyti aukštąjį išsilavinimą.

IŠVADOS

Taigi, socialinio mobilumo galimybės yra didžiausios tose visuomenėse, kuriose nelygybės mas-tai yra maži, o dabartinis statusas nepriklauso nuo socialinės kilmės. Vis dėlto, tyrimai rodo, kad pažeidžiamos visuomenės grupės daugelyje sričių susiduria su socialinės kilmės įtaka. Ankstesni tyrimai rodo, kad tėvų kilmė, spragos švietimo sistemoje, ekonominė nelygybė, kultūrinio kapitalo stoka tampa reikšmingomis kliūtimis siekiant geresnės socialinės pozicijos – aukštesnio išsilavinimo ir pajamų, geresnės profesijos.

Tyrime pritaikyta kokybinė duomenų rinkimo ir analizės prieiga – *Delfi* metodas – leido ne tik išsiaiškinti ryšį tarp tėvų ir vaikų statuso lemiančius veiksnus, socialinio mobilumo trukdžius ir galimybes dabartinėms kartoms, bet ir rasti bendrą ekspertų nuomonių konsensuą. Rezultatai rodo, kad Lietuvoje ryšys tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso daugiausia išlieka dėl neigiamo šeimyninės bei kaimyninės aplinkos poveikio, tėvų vaikams perduodamos socialinių įgūdžių stokos. Šią situaciją galėtų pakeisti švietimo sistemos teikiamos galimybės, tačiau ekspertai teigia, kad vaikams iš nepasiturinčių šeimų sunku mokytis namuose, dažnai jų būstai yra perpildyti, šeimos neturi reikalingos įrangos. Situacijos gerėjimui ir didesniajam socialiniam mobilumui aukštyn trukdo vis dar nesklindus tarpinstitucinis bendradarbiavimas, tinkamos pagalbos ir paslaugų visai šeimai stoka. Ypač akcentuojama tarp miesto ir kaimo vaikų pasireiškianti nelygybė, galimybių skirtumai, o tai tampa dar aktualiau, kai šeimos negeba ar vengia

priimti socialinių darbuotojų ar kitų specialistų pagalbą, taip sunkindamos sąlygas laiku suteikti pagalbą vaikams. Nors manoma, kad socialinio mobilumo šansai dabartinėms kartoms yra didesni nei prieš tai buvusioms, objektyviai padidėjusias galimybes slopina ne tik vis nauji visuomenėje atsirandantys iššūkiai, bet ir nemažėjanti nelygybė, kuri labiausiai apsunkina žemiausio socioekonominio statuso jaunimo galimybes.

Gauta 2023 01 27

Priimta 2023 04 27

Literatūra

1. Becker, G. S.; Tomes, N. 1979. 'An Equilibrium Theory of the Distribution of Income and Intergenerational Mobility', *Journal of Political Economy* 87(6): 1153–1189.
2. Blau, P. M. 1956. 'Social Mobility and Interpersonal Relations', *American Sociological Review* 21(3): 290–295. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2089282.pdf>
3. Bourdieu, P.; Passeron, J. 1990. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London and Beverly Hills: Sage Publishing.
4. Breen, R.; Müller, W. (eds.). 2020. *Education and Intergenerational Social Mobility in Europe and the United States*. Stanford: Stanford University Press.
5. Bukodi, E.; Paskov, M.; Nolan, B. 2020. 'Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account', *Social Forces* 98(3): 941–972. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1093/sf/soz026>
6. Corak, M. 2013. 'Income Inequality, Equality of Opportunity, and Intergenerational Mobility', *Journal of Economic Perspectives* 27(3): 79–102.
7. EBPO. 2022. *Understanding Social Mobility*. Prieiga per internetą: <https://www.oecd.org/stories/social-mobility/>
8. Erikson, R.; Goldthorpe, J. H. 2002. 'Intergenerational Inequality: A Sociological Perspective', *Journal of Economic Perspectives* 16(3): 31–44. Prieiga per internetą: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/089533002760278695>
9. Eurofound. 2017. *Social Mobility in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Prieiga per internetą: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2017/social-mobility-in-the-eu>
10. Eurostat. 2023. *Glossary: Overcrowding Rate*. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Overcrowding_rate
11. Goldthorpe, J. H.; McKnight, A. 2006. 'The Economic Basis of Social Class', in *Mobility and Inequality: Frontiers of Research in Sociology and Economics*, eds. S. L. Morgan, D. B. Grusky, G. S. Fields. Stanford: Stanford University Press, 109–133.
12. Gugushvili, A. 2020. 'Intergenerational Objective and Subjective Mobility and Attitudes Towards Income Differences: Evidence from Transition Societies', *Journal of International and Comparative Social Policy* 32(3): 199–219. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/21699763.2016.1206482>
13. Johansson, A.; Causa, O. 2010. 'Intergenerational Social Mobility in OECD Countries', *OECD Journal: Economic Studies* 2010(1): 1–46. Prieiga per internetą: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/intergenerational-social-mobility-in-oecd-countries_eco_studies-2010-5km33scz5rjj#.WQWl8mnyjIU#page
14. Jusienė, R. ir kt. 2021. Nuotolinis vaikų ugdymas pandemijos dėl COVID-19 metu: grėsmės ir galimybės ekosisteminio požiūriu. Prieiga per internetą: https://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Nuotolinis_vaiku_ugdymas_pandemijos_del_COVID-19_metu.pdf
15. Lahtinen, H.; Sirmö, O.; Martikainen, P. 2020. 'Social Class and the Risk of Unemployment: Trends, Gender Differences and the Contribution of Education', *Acta Sociologica* 63(3): 303–321.
16. Murphy, L. 2006. 'Social Capital and Innovation: A Comparative Analysis of Regional Policies, Environment and Planning C', *Government and Policy* 34(6): 1025–1057. Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0263774X15597448>
17. Okoli, C.; Pawlowski, S. D. 2004. 'The Delphi Method as a Research Tool: An Example, Design Considerations and Applications', *Information & Management* 42(1): 15–29. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.im.2003.11.002>
18. Platūkytė, E. 2020. „Tarpgeneracinis socialinis mobilumas: 1970–1984 m. kartos socialinio ir kultūrinio kapitalo reprodukcija“, *Kultūra ir visuomenė* 11(2). Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.7220/2335-8777.11.2.4>

19. Roemer, J. E. 2004. 'Equal Opportunity and Intergenerational Mobility: Going Beyond Intergenerational Income Transition Matrices', in *Generational Income Mobility in North America and Europe*, ed. M. Corak. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Rowe, G.; Wright, G. 1999. 'The Delphi Technique as a Forecasting Tool: Issues and Analysis', *International Journal of Forecasting* 15(4): 353–375. Prieiga per internetą: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.423.364&rep=rep1&type=pdf>
21. Saunders, P. 2010. *Social Mobility Myths*. Civitas: Institute for the Study of Civil Society. Prieiga per internetą: <https://www.civitas.org.uk/pdf/SocialMobilityJUNE2010.pdf>
22. Schuck, B.; Steiber, N. 2017. 'Does Intergenerational Educational Mobility Shape the Well-being of Young Europeans? Evidence from the European Social Survey', *Social Indicators Research* 139(12): 1237–1255. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-017-1753-7>
23. Smeeding, T. T. 2013. *On the Relationship Between Income Inequality and Intergenerational Mobility*. University of Wisconsin–Madison. Prieiga per internetą: <https://www1feb-uva.nl/aias/89-4-4-1.pdf>
24. Sorokin, P. A. 1927. *Social Mobility*. New York: Harper.
25. Spermann, A. 2015. 'How to Fight Long-term Unemployment: Lessons from Germany', *IZA Journal of Labor Policy* 4(1): 15.
26. Statistikos departamento duomenų bazė. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/statistiniuro-dikliu-analize>
27. STRATA 2020. Kaip skirtingo SES moksleiviams sukurti lygias galimybes įgyti aukštąjį išsilavinimą. Prieiga per internetą: <https://strata.gov.lt/images/tyrimai/2020-metai/svietimo-politika/20210321-aukstojo-mokslo-prieinamumas.pdf>
28. Taljūnaitė, M. 2020. „Socialinio kapitalo transformacijos / perimamumas šeimoje: daugiavaikių šeimų atvejis“, *Filosofija. Sociologija* 31(4): 349–356. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.6001/fil-soc.v31i4.4350>
29. Tatarėlienė, D. 2016. „Socialinis mobilumas posocialistinėse šalyse: tyrimų būklė ir aktualios problemos“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 38(1): 23–50.
30. Vencius T. 2021. „Socialinis mobilumas tarp kartų Lietuvoje: skirtingo matavimo perspektyvos“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 24: 40–53. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2022.36>
31. Vencius, T. 2018. „Socialinio mobilumo tarp kartų apraiškos Lietuvoje“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 16: 37–51. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2018.16.11430>
32. Werner, J. 2013. *The Coherency of Social Mobility and Residential Mobility: A Comparative Analysis of Germany and Lithuania*. Lithuania: Kaunas University of Technology. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/272478268_The_coherency_of_social_mobility_and_residential_mobility_a_comparative_analysis_of_Germany_and_Lithuania

TAUTVYDAS VENCIOUS

Factors of Intergenerational Social Mobility in Lithuania: Searches of Expert Opinion Consensus

Summary

Social mobility is influenced by many factors. Studies show that Lithuania is among the countries with the same number of upward and downward social mobility. This shows that there is social inequality in the country, which especially affects people from the lower socio-economic strata. Considering the fact that previous studies of social mobility did not analyse the factors of this phenomenon based on the qualitative approach of data collection and analysis, this article, based on the *Delphi* method, seeks a consensus of views expressed by experts – the most important barriers and factors of social mobility. The results show that a family and neighbourhood environment that does not form positive social skills is one of the main obstacles to social mobility, moreover, opportunities are limited due to insufficient funding for social protection, high levels of inequality, the fragmentation of complex assistance and the lack of other social services.

Keywords: factors of social mobility, *Delphi* method